

DRŽAVNI TERORIZAM

Igor Primorac

UDK 323.28
Izlaganje na znanstvenom skupu
Primljeno: 12.8.1998.
Prihvaćeno: 17.8.1998.

Sažetak

Za razliku od rasprava o terorizmu u svakodnevnom govoru i u medijima, gdje se po pravilu podrazumijeva da je terorizam djelatnost nedržavnih skupina i organizacija, autor određuje "terorizam" na takav način da je moguće govoriti i o državnome terorizmu. Pojavi terorizma pristupa s filozofijskog stajališta i usredotočuje se na pitanje moralnog opravdanja terorizma. Teza članka glasi da je svaki terorizam krajnje moralno zlo, no da je državni terorizam veće zlo od terorizma kojim se služe nedržavni čimbenici. Autor podastire četiri argumenta koji bi trebali utemeljiti navedenu tezu.

Ključne riječi: terorizam, državni terorizam, nasilje, rat

I.

Rasprave o terorizmu najčešće se usredotočuju na nedržavni, i napose protu-državni terorizam. U svakodnevnome govoru i u medijima, po pravilu se polazi od pretpostavke da je terorizam po definiciji djelatnost nedržavnih čimbenika. Kad tko primijeti kako vojska ili službe sigurnosti čine isto ono što se, kada su počinitelji pobunjenici, bez iznimke prikazuje i osuđuje kao terorizam, gotovo uvijek mu odgovaraju da su to djela izvršena u ime države, u službi legitimnih državnih ciljeva: da je riječ o vojsci koja vodi rat, ili, pak, o službama sigurnosti, koje se bore protiv onih što ugrožavaju opću sigurnost, što se, možda, može objasniti široko rasprostranjenim shvaćanjem kako je država utjelovljenje načela reda i legitimiteta. Sukladno tome, oni koji se državi suprotstavljaju, doživljavaju se poput snaga nereda i razaranja, a njihova se djelatnost ocjenjuje nedvojbeno neopravdanom. Tome se pridružuje i dvojako mjerilo u obliku mi/oni. U državama koje se suočavaju s pobunom, široka javnost i mediji nalaze se na strani države. Ova okolnost neminovno utječe na jezičku praksu.

U društvenim znanostima, usredotočavanje na nedržavni terorizam obično se objašnjava na drukčiji način: tvrdnjom da postoje i sličnosti i razlike između državnog i nedržavnog terorizma, no da su razlike mnogo veće i instruktivnije nego li sličnosti (Laqueur, 1987.:146). To može biti točno ili netočno kada je riječ o znanstvenim

Igor Primorac izvanredni je profesor filozofije na Hebrejskom sveučilištu u Jeruzalemu. Osim brojnih članaka, objavio je knjige *Banquos Geist. Hegels Theorie der Strafe* (1986.), *Justifying Legal Punishment* (1989., hrvatsko izd. *Kazna, pravda i opće dobro*, 1995.), te *Ethics and Sex* (u tisku). - Tekst je prezentiran na znanstvenom skupu o primijenjenoj etici održanom u Kirchbergu, Austrija, kolovoza 1998. Engleska verzija objavljena je u: P. Kampits et al. (eds.) (1998.) *Applied Ethics: Papers of the 21st International Wittgenstein Symposium*, Kirchberg am Wechsel: Austrian Ludwig Wittgenstein Society, Part 2.

istraživanjima; no, to očito nije od velike pomoći u filozofijskoj raspravi. Ako su izvjesna djela državnih čimbenika u osnovi slična djelima nedržavnih čimbenika koja se općenito nazivaju terorističkim, i ako u prvima nalazimo iste one moralno relevantne značajke što ih nalazimo u drugima, to mora biti presudno u našem nastojanju da s moralnog stajališta razumijemo i ocijenimo obje vrste postupaka. Ovdje valja istaći da filozofi, za razliku od sociologa i povjesničara, nisu neskloni uočiti problem državnog terorizma i o njemu izričito i sustavno raspravljati (Ryan, 1991., Glover, 1991.).

Želim ustvrditi kako je, s moralnog motrišta, državni terorizam znatno negativniji nego li terorizam kojim se služe nedržavni čimbenici, te tu tvrdnju potkrijepiti s četiri argumenta. Prije nego to učinim, treba reći nekoliko riječi o samoj definiciji terorizma.

II.

Tvrdnju kako, u kontekstu filozofijske rasprave, terorizam treba definirati kao namjernu uporabu nasilja, ili pak prijetnje nasiljem protiv nedužnih osoba, s ciljem da se neke druge osobe zastraše i na taj način prisile da učine nešto što inače ne bi učinile, već sam ranije obrazložio (Primoratz, 1990.; 1997.: 221-222).

Ovako definiran, terorizam ima dva cilja. Terorist izravno napada jednu osobu ili skupinu, kako bi na taj način utjecao na neku drugu osobu ili skupinu, te je zastrašivanjem prisilio da učini nešto što inače ne bi učinila. Neizravni cilj po važnosti je primaran, a izravni tek sekundaran. Sekundarni, ali izravno napadnuti cilj, jesu nedužni ljudi; oni nisu učinili ništa što bi terorist mogao navesti kao razlog za tvrdnju kako zaslužuju ono što im on čini. U ratnom sukobu, nedužni su svi osim pripadnika oružanih snaga i službi sigurnosti, te onih koji ove opskrbljuju oružjem i streljivom, kao i državnih dužnosnika izravno upletenih u sukob. Na taj način možemo razlikovati terorizam, s jedne strane, i političko nasilje i rat, s druge. Ovo, razumije se, ne znači da političko nasilje ne može zastrašiti i prisiliti (ono to često čini), niti pak da vojska ne može rabiti terorizam (mnoge su vojske to činile, i to je, zapravo, jedan od glavnih tipova državnog terorizma).

Ovako postavljena definicija ne ograničava terorizam na područje politike, već omogućava govoriti o nepolitičkom (primjerice, kriminalnom) terorizmu. Politički je neutralna: obuhvaća i državni i protudržavni, i revolucionarni i proturevolucionarni, i ljevičarski i desničarski terorizam. Definicija je i moralno neutralna, barem na temeljnoj razini rasprave. Vjerujem da ukazuje na one značajke terorizma koje nas navode da terorizam moralno vrlo oštro osudimo: uporabu nasilja, ili prijetnju nasiljem, protiv nedužnih ljudi, sa ciljem zastrašivanja i prisile. No, ona ne prejudicira pitanje moralne opravdanosti terorizma u pojedinačnim slučajevima. Jer iz nje slijedi jedino da je terorizam *prima facie* moralno neispravan, što ostavlja mogućnost da u izvjesnim okolnostima ipak može biti moralno opravdan.

Očito, ova je definicija terorizma istodobno i uža i obuhvatnija od definicije utemeljene na svakodnevnoj uporabi ove riječi. Napadaji pobunjenika na vojnike ili policajce, što vlasti i mediji po pravilu prikazuju, a široka ih javnost doživljava, kao terorističke, prema ovoj definiciji nisu terorizam, već političko nasilje ili gerilski rat. S druge strane, bombardiranje njemačkih gradova zapaljivim bombama u Drugom svjetskom ratu, ili pak brojni napadaji izraelske vojske na Libanon, po pravilu se prikazuju kao ratna djelovanja, ali iz definicije koju predlažem, slijedi da su to teroristička djela. Ako se ovdje prigovori kako to svjedoči o neprimjerenosti te definicije, moj je odgovor da se takav zaključak nipošto ne nameće. Naprotiv: ako nam je stalo do diferenciranog

i kritičkog moralnog prosuđivanja terorizma, nasilja i rata, ne smijemo se držati, kao taoci svakodnevnog uporabe riječi. Ono što je bitno jest da su u prvom slučaju napadnuti vojnici ili policajci, a ne nedužni ljudi. U drugom slučaju, smišljeno su napadnuti nedužni ljudi, sa ciljem zastrašivanja i prisile. Prvi slučaj ne sadrži četiri moralno problematične sastavnice što ih definicija ističe; u drugom slučaju, sve su četiri prisutne. S druge pak strane, je li bomba podmetnuta rukom ili bačena iz zrakoplova, te tko ima, a tko nema uniformu, s moralne točke gledišta nipošto ne može biti bitno.

III.

S moralnog stajališta, svaki je terorizam veliko zlo. No, sve što se mora osuditi kao veliko zlo ne mora biti zlo u istome stupnju. Državni je terorizam znatno veće zlo nego li terorizam kojim se služe nedržavni čimbenici, zbog, barem, četiri razloga.

(1) Premda nije spreman uključiti u svoju raspravu o terorizmu i terorizam što ga provodi država, Walter Laqueur napominje kako su "teroristička djela počinjena od strane policijskih država i tiranskih vlasti, općenito, imala tisuću puta više žrtava i prouzročila tisuću puta više bijede nego li sva djela individualnog terorizma zajedno" (Laqueur, 1987.: 146). Laqueur je ovdje mogao spomenuti i terorizam kojim se služe demokratske države (poglavito, ali ne i isključivo, u ratu), premda to ne bi znatno utjecalo na veliku nerazmjernost o kojoj je riječ. Ova nerazmjernost glede žrtava i razaranja nipošto nije puka statistička činjenica; ona proističe iz prirode države i iz opsega i raznovrsnosti sredstava što stoje na raspolaganju čak i posve maloj državi. Koliko god neka skupina o državi neovisnih terorista uspije obogatiti svoj arsenal i usavršiti svoju organizaciju, planiranje, i metode djelovanja, nema nikakvih izgleda da znatnije izmijeni ovu nerazmjernost. Nikakvi pobunjenici, bez obzira kako financirani, organizirani, odlučni, i prokušani u metodama terorizma, ne mogu se približiti razmjerama ubijanja, sakaćenja, i razaranja, poput onih što su ih britansko Kraljevsko ratno zrakoplovstvo i Ratno zrakoplovstvo SAD počinili u Hamburgu i Dresdenu, ili pak psihološkom uništavanju i fizičkoj likvidaciji milijuna ljudi u nacističkim i sovjetskim sabirnim logorima.

(2) Na ovaj ili onaj način, državni terorizam neizbježno je skopčan s tajnovitošću, obmanom i licemjerjem. Kad god se služi terorizmom – bilo da ga provode njezine vlastite ustanove i službe, ili pak plaćeni izvršitelji – država će djelovati u tajnosti, poricati odgovornost za učinjena teroristička djela, te se opetovano izjašnjavati za vrijednosti i načela s kojima je terorizam nespojiv. Ako je, pak, nemoguće, a možda i nekorisno nijekati odgovornost za neko terorističko djelo, država će ga nastojati prikazati, barem pred domaćom ili pak međunarodnom javnošću, u posve drukčijem svjetlu: ili kao legitiman čin ratovanja, ili pak kao odmazdu. Državi će to po pravilu biti lako postići, s obzirom na poimanje i tumačenje terorizma u svakodnevnom govoru (o čemu je bilo govora u I. odjeljku.)

Oni koji provode nedržavni terorizam, ne moraju se brinuti za tajnovitost, ne moraju obmanjivati javnost o svojoj upletenosti u terorizam (izuzev, dakako, na operativnoj razini), i ne moraju licemjerno proklamirati svoju privrženost moralnim načelima koja zabranjuju terorizam. Neki od njih su amoralisti. Drugi su obdareni onim što je Aurel Kolnai (1977.:14-22) nazvao "prekrivenom savješću": savješću potpuno podređenom nekom izvanmoralnom apsolutu (Vodi, Partiji, Naciji) koja će dopustiti, pa i nalogati, razne vrste postupaka, uključujući i terorizam, nespojive s ubičajenim moralnim shvaćanjima. Neki, opet, prihvaćaju konzekvencijalistička

moralna shvaćanja, koja će u odgovarajućim uvjetima opravdati terorizam (Primoratz, 1997.) Ni u jednom od tih slučajeva neće biti potrebe za obmanom i licemjerjem glede izvršenja pojedinih terorističkih djela ili pak prihvaćanja terorizma kao metode.

(3) Praktički, sva djela što spadaju u terorizam zabranjena su međunarodnim deklaracijama o ljudskim pravima, ili konvencijama i sporazumima što tvore međunarodno ratno pravo. (Propisi i sporazumi što sačinjavaju međunarodno ratno pravo određuju imunitet civila u ratnim sukobima, te izrijeком zabranjuju zaraćenim stranama da se služe terorizmom. Međunarodne deklaracije o ljudskim pravima zabranjuju najveći dio, ako ne i sve, preostale tipove terorizma – terorizam u vrijeme rata počinjen od strane skupina koje nisu priznate kao zaraćene strane, te terorizam u vrijeme mira bez obzira tko je počinitelj). Oni koji provode nedržavni terorizam nisu, naravno, potpisnici tih deklaracija, konvencija i sporazuma, dok su danas, praktički, sve države potpisnice svih ili gotovo svih tih dokumenata. Prema tome, kada se država izravno ili neizravno služi terorizmom, ona time krši i svoje međunarodne obveze, što se ne može reći za nedržavne skupine i organizacije koje pribjegavaju terorizmu.

(4) Na osnovu argumenta: "Nema alternative!", često se za nedržavni terorizam kaže da je opravdan, ili barem da je zlo, koje mu je svojstveno, ublaženo. U slučaju kad se, na primjer, neki narod nalazi pod vlašću stranaca, i kada ga strana vlast, kao što to po pravilu biva, ugnjetava, ponižava, i izrabljuje, a pritom je potpuno nepopustljiva i služi se daleko premoćnijom silom, oslobodilački pokret može ustvrditi kako je jedina učinkovita metoda borbe koja mu stoji na raspolaganju – terorizam. Ne pribjeći terorizmu, u takvim bi uvjetima značilo potpuno se odreći svakog izgleda na oslobođenje.

Protiv ovog argumenta najčešće se navode sljedeći prigovori. Prvo, terorizam je krajnje moralno zlo; stoga zlo strane vlasti, koliko god da je ozbiljno, ne može opravdati terorizam, pa čak ni biti olakotna okolnost koja ublažuje krivnju terorista. Jer žrtve terorizma su, prema definiciji, nedužne osobe, a ne oni koji su odgovorni za zla kojima terorist hoće stati na kraj. Drugo, gotovo nikada, s izvjesnošću, ne možemo znati hoće li terorizam zaista imati one učinke koji trebaju opravdati njegovu primjenu. Gdje se i kada neki narod uspio osloboditi pomoću terorizma?

Ovi su prigovori ozbiljni, i stvarno mogu pobiti gotovo svaki pokušaj opravdanja terorizma; no, oni ne pokazuju da argument odsustva alternative nikada nije uspješan. Proganjanje i ugnjetavanje neke etničke, rasne, ili vjerske skupine može biti tako brutalno, da se s pravom može razmišljati i o uporabi terorizma kao metode borbe protiv njega. A budući da je učinkovitost terorizma empirijsko pitanje, na njega nema jednoznačnog i konačnog odgovora, koji bi vrijedio u svakom pojedinom slučaju u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Prema tome, moguće je barem zamisliti da bi se neki oslobodilački pokret mogao naći u uvjetima u kojima je pribjegavanje terorizmu odista jedina alternativa protiv progona i ugnjetavanja koji su toliko nesmiljeni te ih možemo ocijeniti kao nepodnošljivu moralnu katastrofu. U takvim uvjetima argument "Nema alternative!" odista bi pružio moralno opravdanje pribjegavanja terorizmu, ili bi, barem, donekle ublažio moralnu osudu njegove primjene. S druge strane, čini se praktički nemogućim da bi se neka država našla u takvim okolnostima da nema nikakve alternative osim uporabe terorizma.

Ovaj bi se argument mogao osporiti ukazivanjem na činjenicu da se inherentno teroristički režimi mogu održati jedino služeći se sustavnim, obuhvatnim terorizmom protiv vlastitog pučanstva (Friedrich and Brzezinski, 1965.: gl. 13-15). Pored toga, i

država koju ne bismo opisali kao terorističku u tome smislu, može voditi rat čiji se ciljevi mogu ostvariti samo pomoću terorizma. Drastičan primjer je nedavna agresija Srbije na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu. Cilj je bio osvajanje, "etničko čišćenje", i pripajanje teritorija čije je pučanstvo uključivalo nesrpsku većinu ili, pak, znatnu manjinu. U datim uvjetima, i s obzirom na ograničeno vrijeme u kojem je pothvat trebalo privesti kraju, "čišćenje" se odista moralo obaviti terorizmom velikih razmjera. Srbi nisu imali alternative (Cigar, 1995.). Isto to vrijedi i za tekuće akcije srpske vojske i policije na Kosovu.

Sve navedeno je točno, ali ne i relevantno. U ovakvim primjerima terorizam je odista jedina učinkovita opcija te, ako treba postići cilj, nema alternative njegovoj uporabi. Ali u takvim slučajevima – za razliku od barem nekih zamislivih slučajeva nedržavnog terorizma koji se može opravdati, ili čija se moralna osuda može ublažiti, argumentom o odsustvu alternative – cilj koji se hoće postići ništa ne opravdava. Jer taj je cilj održavanje terorističkog režima kakav je, na primjer, bio nacistički ili staljinistički, ili pak uspostavljanje države kakva je trebala biti silno proširena i istodobno "etnički homogena" Srbija. Postignuće takvog cilja, a ne neuspjeh da se on postigne, predstavljalo bi nepodnošljivu, potpunu moralnu katastrofu.

Drugi prigovor argumentu o odsustvu alternative odnosi se na "ravnotežu strave" utemeljenu na uzajamnoj prijetnji nuklearnim napadajem, koja je obilježila razdoblje hladnoga rata. Vrsta takve prijetnje koja je ovdje relevantna jest neiskrena prijetnja napadajem na koncentracije civilnog pučanstva druge strane. Ako se takva prijetnja može moralno opravdati, bit će to slučaj državnog terorizma koji je opravdan argumentom "Nema alternative!" Nisam uvjeren da je to moguće, jer ne držim da takva prijetnja može biti lažna i istodobno uvjerljiva. No, nuklearno zastrašivanje opsežna je i složena tema, kojom se u ovom kratkom tekstu ne mogu baviti. Stoga ću samo zaključiti sljedeće: čak i ako bi se pokazalo da je ova vrsta nuklearnog terorizma zaista uvjerljiv protuprimjer mom četvrtom argumentu, za tezu kako je, sa moralnoga stajališta, državni terorizam veće zlo od nedržavnoga, prva tri argumenta su valjana i, nadam se, dostatna.

LITERATURA

- Cigar, Norman (1995.) *Genocide in Bosnia: The Politics of "Ethnic Cleansing"*. College Station, TX: Texas A&M University Press.
- Friedrich, Carl J., and Brzezinski, Zbigniew K. (1965.) *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. 2nd ed. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Glover, Jonathan (1991.) "State Terrorism". U: Frey, R.G., and Morris, C.W. (eds.), *Violence, Terrorism, and Justice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kolnai, Aurel (1977.) *Ethics, Value and Reality*. London: Athlone Press.
- Laqueur, Walter (1987.) *The Age of Terrorism*. Boston: Little, Brown & Co.
- Primoratz, Igor (1990.) "What Is Terrorism?" *Journal of Applied Philosophy* 7: 129-138.
- Primoratz, Igor (1997.) "The Morality of Terrorism" *Journal of Applied Philosophy* 14: 221-233.
- Ryan, Alan (1991.) "State and Private; Red and White". U: Frey, R.G., and Morris, C.W. (eds.), op.cit.

STATE TERRORISM

Igor Primorac

Summary

While discussions of terrorism in everyday discourse and the media as a rule assume that terrorism is an activity of nono-state agencies, the author defines terrorism in such a way that one can speak of state terrorism too. His interest in the practice of terrorism is philosophical; accordingly, he focuses on the problem of its moral justification. The author advances the thesis that although all terrorism is extremely morally wrong, state terrorism is worse than terrorism employed by non-state groups and organizations. He offers four arguments in support of this claim.

Key words: terrorism, state terrorism, violence, war